

‘Wie naar het zwaard grijpt, zal door het zwaard vergaan’¹

De Friese predikant Leendert de Baan, regisseur van het dienstweigeringsmanifest

door Kees Bangma

In september 1915 verschijnt in Nederland een vlugschrift dat later bekend zal worden als het dienstweigeringsmanifest. Hierin verklaren de ondertekenaars dat zij, indien ze tot de militaire dienst geroepen zouden worden, dienst zullen weigeren. Tevens wordt solidariteit uitgesproken met dienstweigeraars. Het manifest wordt veelal in één adem genoemd met mannen als Louis Bähler en Bart de Ligt. Uit in het Instituut voor Sociale Geschiedenis bewaard gebleven correspondentie blijkt echter dat de Friese predikant Leendert de Baan de geestelijke vader is van dit manifest. In dit artikel wordt nader ingegaan op de persoon van De Baan en zijn rol bij de totstandkoming van het dienstweigeringsmanifest.

Eind juli 1914 is de oorlogsdreiging in Europa zo groot, dat de Nederlandse regering besluit tot de mobilisatie van de krijgsmacht. Binnen enkele dagen liggen duizenden mannen langs de grenzen of bemannen ze de forten van de Hollandse waterlinie. Crisismaatregelen worden genomen om prijsopdrijving en hamsteren tegen te gaan. Het kabinet vraagt het parlement toestemming voor extra geld en mogelijkheden om leningen aan te gaan om de komende mobilisatie-inspanningen te kunnen bekostigen. Het is spannend of er een politieke meerderheid is voor de kabinetsmaatregelen. Met name de SDAP onder leiding van Pieter Jelles Troelstra staat zeer kritisch tegenover het leger. Maar tot verrassing en geruststelling van velen sluiten liberalen, christelijke partijen en socialisten de rijen. Ze scharen zich zonder veel discussie achter de mobilisatie en “de Godsvrede” is geboren.²

In de maanden daarna lijkt Nederland meer en meer in de ban van het militarisme te komen. Het kabinet houdt vast aan de volledige mobilisatie van alle troepen en wil zelfs overgaan tot een forse uitbreiding van het aantal mannen dat onder de wapenen is. Deze wens wordt gesteund vanuit liberale en christelijke hoek. Zo pleit een groep van 22 invloedrijke Nederlanders in een verzoekschrift aan de Tweede Kamer op 16 mei 1915 voor de invoering van een algemene dienstplicht in Nederland en de daarvoor noodzakelijke investeringen in bewapening.

Het pleidooi, naar de eerste ondertekenaar bekend onder de naam “adres Van Aalst”, wordt gesteund door de oud-ministers van Oorlog Colijn, Cool en Staal, alsmede door de vereniging “Volksweerbaarheid”. *“Adressanten zijn van oordeel dat de veiligheid en waardigheid van den staat eischen, dat gedurende dezen oorlog en bij de daarop volgende vredesonderhandelingen, op elk gewild oogenblik over alle gezonde, krachtige mannen in weerbare staat beschikt kan worden.”*³

Tegelijkertijd dringen ook hoogleraren theologie uit Leiden, als prof. Dr.L. Knappert, studenten theologie en predikanten aan op uitbreiding van het leger. Tevens pleiten zij ervoor de vrijstelling van militaire dienst voor theologiestudenten en predikanten op te heffen. Een aantal van hen heeft zich al vrijwillig bij het leger aangemeld.

Maar hun pleidooi is niet onomstreden. Want het is duidelijk dat de belangrijkste oorlogvoerende landen, in het bijzonder Duitsland en Engeland de Nederlandse neutraliteit respecteren. Ook zijn de economische en maatschappelijke gevolgen van de mobilisatie groot. Binnen socialistische kring is er vanaf het begin veel oppositie tegen de steun van Troelstra voor het kabinetsbeleid. En ook in christelijke kringen ontstaat meer en meer discussie over het militarisme.

Het is in dit klimaat dat Leendert de Baan, predikant in het Friese dorp Oenkerk, zijn stem laat horen. De Baan wordt op 26 juni 1880 geboren als zoon van orthodox-hervormde ouders in het Zuidhollandse Maasland. Hij gaat theologie studeren in Utrecht en wordt daar vrijzinnig-hervormd. Na predikantschappen in ondermeer Beetgum en Boksum-Blessum wordt hij in 1915 benoemd in Oenkerk en komt hij met zijn vrouw, Johanna van der Wiele, en vier dochters in dat dorp wonen. Overal laat hij diepe indruk na op zijn gemeenteleden. Want "vrijzinnig" heeft bij hem een andere betekenis dan er gewoonlijk aan wordt toegekend. Hij is allesbehalve "licht". Alle nadruk ligt op de sociale kant van het christendom. Hij en zijn vrouw zijn mensen van soberheid en van de daad. In hun woning liggen rieten matten op de

vloer en ontbreken tapijten. Zijn leven en werken is een lange worsteling met de vraag wat de betekenis is van Gods woord voor onze concrete daden voor medemensen in nood. En die zijn er in die jaren voldoende op het Friese platteland. Door zijn opvattingen wordt hij één van de vele Friese predikanten die – tegen de gevestigde opvattingen in – proberen verbinding te leggen tussen christendom en socialisme. Voor veel mensen in die tijd zijn dat twee elkaar uitsluitende werelden. Voor de christen-socialistische predikanten ligt dat anders. Zij worden dagelijks geconfronteerd met armoede, uitbuiting, alcoholisme en kindersterfte. Ook De Baan

en zijn vrouw verliezen in Oenkerk een kind. Hun dochter Annie sterft als gevolg van suikerziekte, 13 jaar oud. Voor de Christen-socialisten is het duidelijk dat christendom en socialisme zich moeten verbinden om ook hier op aarde een betere samenleving te realiseren.⁴

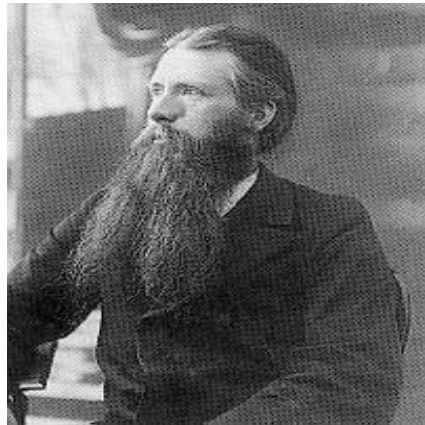
Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog plaatst veel Christen-socialisten voor moeilijke keuzen. Als socialist of ze wel of niet de lijn van Troelstra zullen volgen. En als christen worden ze voor de vraag gesteld: zijn we voor of tegen het militarisme met zijn opdracht om, als het er op aankomt, medemens te doden. Sommigen zien in het militarisme een noodzakelijk kwaad. Een voorbeeld is de uit Bolsward afkomstige dominee S.K. Bakker. Uiteindelijk wordt hij zelfs veldprediker in het Nederlandse leger. Anderen, zoals De Baan, maken de keus tegen het militarisme. In het voorjaar van 1915 spreekt hij diverse keren tijdens vrijzinnige hagepreken op het Friese platteland. Deze bijeenkomsten in plaatsen als Harlingen, St. Annaparochie, Beetgum, Marssum en Ternaard trekken duizenden toehoorders.

De Baan verwoordt zijn principiële stellingname op deze bijeenkomsten in september 1915 in de brochure "God en de Oorlog"⁵. Hij keert zich fel tegen het gebruik van de naam van God - "Gott mit uns" - als middel om het eigen belang van staten te rechtvaardigen. De hoofdoorzaak van de Europese oorlog is volgens De Baan het imperialisme, dat is de wens van iedere mogendheid om steeds meer gebieden te veroveren waarin men haar invloed kan laten gelden. Deze roofzucht roept een steeds sterker militarisme in het leven. In het leger - uiteindelijk bedoeld om te doden - is de discipline er op berekend om bij het individu het geweten niet aan het woord te laten komen. Voor de christen is dat het christelijk geweten, dat zegt "Gij zult niet doden". Oorlog en christendom zijn daarom in zijn opvatting onverzoenlijke tegenstellingen en wie voor de oorlog kiest laat het christendom vallen. *Indien ik zou worden opgeroepen om mee te doen aan het oorlogsgeweld, hoop ik dat God mij de kracht zou geven om te weigeren. Ik ben burger van de Nederlandse staat en weet dat ik daardoor verplichtingen heb. Maar ik hoop ook burger te zijn van het koninkrijk Gods. Wanneer de verplichtingen van het Godsrijk komen te strijden met de verplichtingen van de staat dan kies ik voor het Godsrijk, ook al zou dat het einde betekenen van mijn lichamelijk leven.*

Tegelijk neemt De Baan een ander initiatief, dat grote gevolgen zal hebben. Op 28 mei 1915 schrijft hij een brief aan de emeritus-predikant Louis Bähler. Louis Adrien Bähler, een bekend anti-militarist, is tijdens zijn predikantschappen op Schiermonnikoog en in Oosterwolde meermalen in conflict gekomen met de Hervormde Kerk wegens zijn anti-militaristische en anarchistische opvattingen. Na de zoveelste schorsing trekt Bähler zich terug in Paterswolde⁶. Aan hem schrijft De Baan, mede als reactie op het pleidooi voor de invoering van de algemene dienstplicht door Van Aalst cs en Knappert cs:

Kan er niet een soort manifest opgesteld worden, door zoveel mogelijk lui ondertekend, dat daarna op grote schaal verspreid wordt. De conclusie van dat manifest zou moeten zijn: wij ondergetekenden, zouden hopen de kracht te hebben om, naar het slagveld geroepen, niet te gaan. De motiveering zou zoodanig moeten zijn dat allen er zich in vinden konden.....En dan: is U niet de aangewezen persoon om deze zaak aan te vatten?

Predikant Louis Bähler

Bähler denkt niet lang na. Enkele dagen later plaatst hij in een vijftal kranten een advertentie met de oproep aan *“alle geestelijke en maatschappelijke voorgangers om tegenover de nationalistische heldhaftigheid der weerbaarheid het standpunt in te nemen van de Christelijke heldhaftigheid der weerloosheid; zij die dit onderschrijven kunnen zich met hem in verbinding stellen.”*⁷

Vele predikanten reageren positief. Maar De Baan is niet tevreden met de oproep van Bähler. In zijn brief van 8 juni herhaalt hij zijn eerdere pleidooi: de beweging moet breed zijn en zich niet beperken tot hen die principieel geweldloos zijn. Er zijn immers velen die geen voorstander zijn van de absolute weerloosheid, maar die toch voor dienstweigering zijn. Ook zij moeten zich kunnen aansluiten. En ook vindt hij alleen een advertentie onvoldoende. Hij bepleit een bijeenkomst van verschillende groepen, christen-anarchisten, christen-socialisten, SDAP-ers, niet-gebondenen om zo gezamenlijk een verklaring op te stellen.

Die bijeenkomst komt er. Begin juli wordt bij Bähler thuis in Paterswolde een eerste, door Bähler op basis van de door de Baan voorgestelde gedachten, ontworpen concept besproken met een aantal predikanten uit Friesland, Groningen en Drenthe. Ook hier staat het thema “absolute weerloosheid of niet” centraal. De Baan houdt vast aan zijn wens tot verbreding van de kring der ondertekenaars.

Op 23 juli bepleit De Baan opnieuw om de Bond van Christen-socialisten, bijvoorbeeld in de persoon van Bart de Ligt, bij het initiatief te betrekken. De predikant Bart de Ligt was in juni 1915 door het militair gezag uit de zuidelijke Nederlanden verbannen. De verbanning was de reactie op een preek waarin De Ligt een felle aanval deed op het militair systeem. "De eerste eisch van den militaristischen staat is deze, dat gij, zo noodig uw geweten slingert uit uw borst." De preek van De Ligt zou kunnen leiden tot dienstweigering, aldus het militair gezag en dus volgde verbanning uit de in staat van beleg verklaarde gemeenten⁸. Na het zoveelste pleidooi van De Baan gaat Bähler overstag. De Ligt wordt in Utrecht bezocht door Bähler, samen met een andere initiatiefnemer-van-het-eerste-uur, de christen-anarchist Lodewijk van Mierop. Ook worden de socialisten Henriette Roland Holst en de schrijfster Anke van der Vlies (bekend onder haar pseudoniem Enka) bij het initiatief betrokken.

MANIFEST

Waarde Medeburgers!

Wij allen, wier namen staan onder deze verklaring, richten ons tot het Nederlandsche volk om te getuigen tegen den geest van oorlog en militarisme die al meer en meer daarover vaardig wordt.

Wij verklaren hier openlijk, dat wij ons met onze gansche ziel keeren tegen alles wat tot het militarisme behoort, ook in den vorm van een dusgenaamd volksleger.

Voorzoovelen wij ooit tot gewapende landsverdediging verplicht gerekend zouden worden, hopen wij de kracht te bezitten om alle persoonlijke, rechtstreeksche deelname te weigeren, de kracht om liever gevangenisstraf te ondergaan, ja zelfs gefusileerd te worden, dan ontrouw te plegen aan ons geweten, onze overtuiging of wat wij de hoogste wetten van algemeene menschelijkheid achten.

Voorzoovelen wij — hetzij mannen, hetzij vrouwen — om onderscheidene redenen nimmer in de termen van militieplicht zouden vallen, schenken wij toch door deze onderteekening onzen zedelijken steun aan hen, die op bovengenoemden grond elke persoonlijke geweldsdaad in dienst van het militarisme weigeren, terwijl wij zouden wenschen, ten volle in hunne aansprakelijkheid te mogen en te kunnen deelen.

Immers wij beschouwen dienstweigering als een der middelen welke samenwerking het militarisme zal vernietigen, waarbij de persoonlijke dienstweigering groote, zedelijke waarde heeft, mede om tot massale dienstweigering te geraken.

J. Andriessen, coonies der postereien, R'dam.	C. Bommeljé, boekbinder, Den Haag.
Mevr. E. S. Andriessen—v. Borrendam, R'dam.	Mej. A. van Breemen, Amsterdam.
Mevr. Van Anrooy—Gallé, Hilversum.	L. de Baan, predt., Oenkerk.
C. J. v. Borrendam, kantoorbediende, Den Haag.	Dr. Louis A. Bähler, em. predt., Paterswolde.

Z. O. Z.

Daarna vinden er bijeenkomsten plaats achtereenvolgens in Zwolle en Utrecht. Tenslotte wordt op 2 september 1915 tijdens een bijeenkomst in het vegetarisch hotel-

restaurant Pomona in Utrecht de definitieve tekst van het manifest vastgesteld. De Baan is hierbij aanwezig, evenals Roland Holst en Enka.

Medio september verschijnt het, als donderslag bij heldere hemel in de publiciteit, ondertekend door 178 personen. Een week later verschijnt de tweede oplage met 329 namen, even later gevolgd door de derde oplage met 529 namen.

Het manifest leidt tot heftige discussies tussen voor- en tegenstanders, ook in christelijke kring. De Nederlandse regering reageert als door een horzel gestoken. Zij ziet het manifest als een bedreiging van het naar buiten toe opgehouden beeld van eenheid in ons land. De mobilisatie moet het onweerlegbare bewijs vormen dat Nederland haar neutraliteit serieus neemt en tegen elke prijs wil verdedigen. Dienstweigeren past niet in dat beeld. Bovendien moet worden voorkomen dat de toenemende weerstand in de samenleving tegen de mobilisatie zichtbaar wordt. Een aanzet tot dienstweigering is in deze moeilijke mobilisatietijd gevaarlijk en uit oogpunt van vaderlandsliefde uiterst laakbaar, aldus betoogt minister van Justitie Ort tegenover de Tweede Kamer. En dus gaat de regering in de tegenaanval. Ambtenaren die het manifest hebben ondertekend worden bedreigd met ontslag wanneer ze hun handtekening niet terugnemen⁹. Ook wethouders van onderwijs en besturen van bijzondere scholen krijgen van de regering het verzoek ondertekenaars te ontslaan, wanneer zij hun handtekening niet terugnemen. Verschillende ambtenaren en onderwijzers die weigeren hun handtekening terug te nemen, worden daadwerkelijk ontslagen. Op 18 december 1915 verschijnt de vierde oplage van het manifest met 577 namen. Daarbij wordt vermeld dat 183 eerdere ondertekenaars ten gevolge van de bedreiging met broodroof door regering en particulieren hun handtekening hebben teruggetrokken.

Verder worden de initiatiefnemers door het openbaar ministerie strafrechtelijk vervolgd. De aanklacht luidt "opruiming tot dienstweigering". Alle vervolgdgen grijpen de kans aan om hun motieven uitgebreid voor de rechter uiteen te zetten en aan te tonen dat de vervolging principieel onjuist is. Onder enorme belangstelling van pers en publiek slagen ze er meermalen in de openbare aanklager in de rol van aangeklaagde te drukken.

Eén van de vervolgdgen is Leendert de Baan. Op 12 januari 1916 verschijnt hij, samen met de predikanten Sevenster uit Beetgum en Van Dobben uit Pietersbierum voor de rechtbank in Leeuwarden. Ook De Baan verdedigt zich met verve. Van opruiming is geen sprake, zo betuigt hij. Het manifest beperkt zich in zijn ogen tot het uitspreken de opvatting wat hij zelf zou doen en van steun aan hen die uit eigen beweging de keus maken om dienst te weigeren. Zijn uitgebreide verdedigingsrede mag niet baten. Hij wordt veroordeeld tot een boete van f 75,-, of dertig dagen hechtenis. En ook in hoger beroep wordt hij door het Gerechtshof te Leeuwarden veroordeeld¹⁰.

Door alle belangstelling neemt zowel het aantal ondertekenaars van het manifest als het aantal feitelijke dienstweigeraars toe. Het is niet onaannemelijk dat deze ontwikkeling mede aanleiding voor het kabinet is voor haar optreden tijdens de zogeheten Alerte van 31 maart 1916. Nadat de Duitse regering Nederland had meegedeeld dat uit betrouwbare bron was vernomen dat Groot-Brittannië een aanval

op de Zeeuwse kust voorbereidde, werden alle verloven van het gemobiliseerde leger ingetrokken. Het land was in rep en roer en er werd direct weer gehamsterd. Enkele dagen later lieten de Duitsers weten "dat de informatie wellicht toch niet helemaal betrouwbaar was geweest." Dit nieuws werd binnenskamers gehouden en de regering liet de verlofstop weken langer duren dan noodzakelijk. Door de alerte van 31 maart zat de schrik er bij de bevolking, die mobilisatiemoedheid begon te vertonen, weer even goed in.¹¹

De kerkelijke gemeente van De Baan, Oenkerk, staat vierkant achter zijn gewetenskeus. Hoewel de kerkeraad aanbiedt de boete te betalen, kiest De Baan, zoals de meeste veroordeelde initiatiefnemers van het manifest, voor een verblijf in de cel. Solidariteit met dienstweigeraars die hun straftijd in de gevangenis moeten doorbrengen, is zijn drijfveer. Om zijn straf uit te zitten, krijgt hij een maand verlof van de kerkeraad. In mei en juni 1916 zit hij in cel nummer 7 van de strafgevangenis in Sneek zijn vervangende hechtenis uit. Ook hier rust hij niet. Naast het schrijven van een boekje ten behoeve van het godsdienstonderwijs bepleit hij in open brieven een meer "christelijke" behandeling van gevangenen.

Ook treedt De Baan tijdens zijn detentietijd op 15 juni 1916 voor het Gerechtshof in Leeuwarden op als getuige-a-decharge in het hoger beroep van het Openbaar Ministerie in de strafzaak tegen Bähler. Bähler is in eerste instantie door de rechtbank vrijgesproken. In hoger beroep wordt hij door de advocaat-generaal als "de gangmaker" van het dienstweigeringsmanifest gezien, reden om een aanzienlijk hogere straf te eisen dan tegen de overige initiatiefnemers. De Baan verklaart voor het Hof dat deze zienswijze van het OM apert onjuist is. Bähler is, aldus De Baan, door een groep predikanten opgedragen de zaak te organiseren, omdat hij over de meeste tijd kon beschikken. Het zou dus hoogst onbillijk zijn wanneer hij ook maar F 1,- meer straf zou krijgen dan de andere ondertekenaars.¹²

Wanneer, na het uitzitten van de straf, De Baan op 19 juni met de trein in Tietjerk aankomt, wordt hij opgewacht door een grote menigte gemeenteleden. "En 's avonds vond ik het huis vol bloemen. Het geheelonthouderskoor had zich stilletjes in de gang opgesteld en zong een aantal mij geliefde liederen, waaronder "Laat Hem besturen, waken..." zo vertelt hij in een interview.¹³

In juli 1916 verschijnt de zesde oplage van het dienstweigeringsmanifest. Het aantal ondertekenaars is gegroeid naar 1020. Onder hen vele Friezen. Een aantal van hen wordt daadwerkelijk opgeroepen voor militaire dienst en weigert. Sommigen vanwege hun radicaal socialistische of anarchistische overtuiging, zoals de sigarenhandelaar Murk Bottema uit Leeuwarden, de typograaf Pieter van der Veen uit Sneek, de arbeider Ringia uit Beetgum en Dirk Postma uit Franeker. Anderen, zoals tegelschilder Douwe Hofstra uit Makkum, vanuit hun christen-zijn. Zij betalen een hoge prijs voor hun dienstweigerings. De inmiddels vele honderden dienstweigeraars worden consequent veroordeeld tot maandenlange gevangenisstraffen. Hun wacht een onaangename behandeling in de cel. Veel boeken verboden, een extra koude temperatuur, niet luchten, geen tafel, handboeien om, een pak ransel – het zijn allemaal gevolgen van hun principiële keus.¹⁴

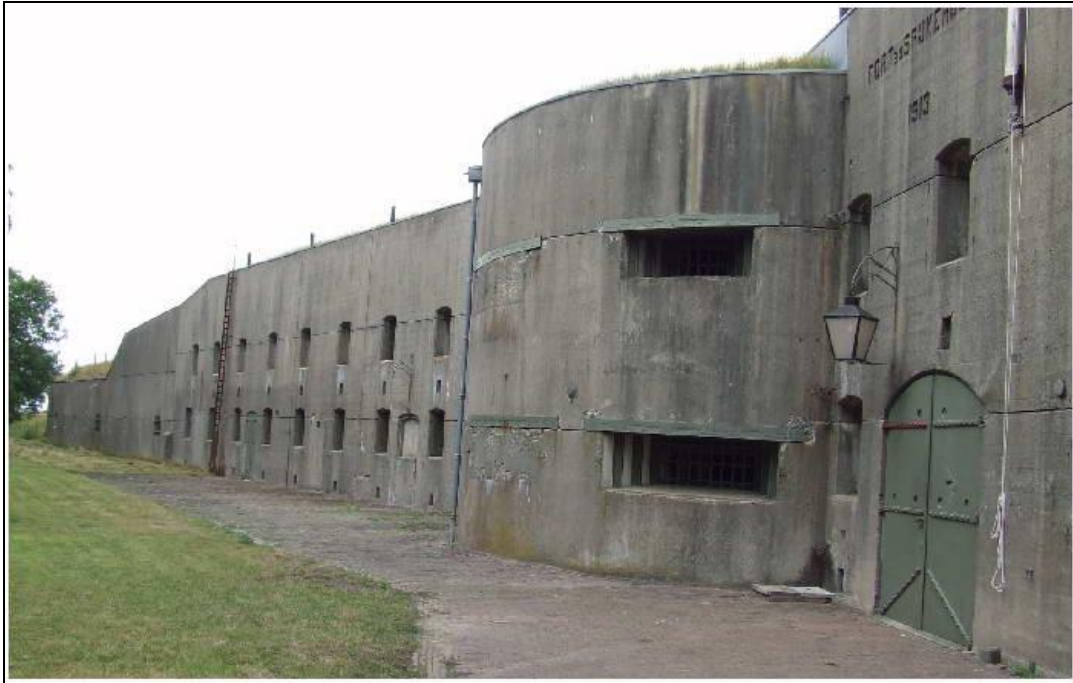
Groote Openbare Welkomstvergadering
in de **ZALEN-RODENHUIS** te Leeuwarden
ter gelegenheid der invrijheidstelling van den
dienstweigeraar **M. BOTTEMA**.
Tevens PROTESTBETOOGING
tegen de mishandelingen der dienstweigeraars
op **ZONDAG 2 DECEMBER a.s., 's namiddags 2 uur.**
Sprekers: H. E. KASPERS, Midlaren.
Ds. L. DE BAAN, Oenkerk.
Toegang 10 cts. - Opening der deuren halftwee.
Kaarten vooraf te bekomen in het sigarenmagazijn van **E. ROERSMA**
Slotmakersstraat.

Na zijn vrijlating ontpopt De Baan zich als de belangrijkste vertolker van het anti-militarisme in Friesland. In talloze redevoeringen, variërend van 1 mei bijeenkomsten tot bazaars voor steun aan gezinnen van dienstweigeraars laat hij zich horen. Wanneer er demonstratieve bijeenkomsten zijn ter gelegenheid van de vrijlating van dienstweigeraars is De Baan in veel gevallen één van de sprekers. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1917 staat hij kandidaat in de kieskring Franeker voor de Bond van Christen-socialisten. Belangrijke strijdpunten voor deze partij: ontwapening, demobilisatie van vloot en leger en een regeling voor gewetensbezwaarden inzake de krijgsdienst. Verkozen wordt hij niet. Wel heeft de grote steun voor de dienstweigeringsbeweging en het toegenomen aantal dienstweigeraars tot gevolg dat de minister van Oorlog De Jonge in 1917 een eerste regeling maakt die enige ruimte biedt voor gewetensbezwaarden. Hij vermeldt hierover in zijn Herinneringen¹⁵:

In die eerste maanden kwam ook tot stand een regeling in zake dienstweigerering. Dat was een moeilijk punt en de toestand was langzamerhand onhoudbaar geworden. De kazernes waren overvol; gelegenheid om dienstweigeraars af te zonderen was er eigenlijk niet; dat gaf allerlei ongewenschte demonstraties in de kazernes, aangemoedigd ook door het publiek, dat bloemen en lekkernijen aan de slachtoffers deed toekomen. De kwaal breidde zich uit; er moest iets aan gedaan worden. Toen heb ik de Genie aan het werk gezet, die in een paar weken het fort Spijkerboor zoo in orde heeft gemaakt, dat alle dienstweigeraars daar geconcentreerd konden worden met aan het hoofd een reserve-kapitein, die in het burgerlijk leven referendaris bij het Gevangeniswezen was en dus beter wist met zulke elementen om te gaan dan de gewone officieren. Zoo was het leger van deze pest gezuiverd en konden beweerde gewetensbezwaren onderzocht worden met den ernst, dien zij verdienen. Want tegelijkertijd ontwierpen wij een regeling¹⁶ waarbij door een Commissie van hoogstaande en onafhankelijke mannen een onderzoek naar gewetensbezwaren zou worden ingesteld. Werden deze oprecht bevonden, dan zou, voorzoover mogelijk, plaatsing als schrijver of hospitaalsoldaat enz., dus

in dienst zonder wapenen, volgen. De oprechten bleken echter hooge uitzondering; verreweg de meerderheid bestond uit relletjesmakers en deze genazen vrij spoedig te Spijkerboor! Toen men mij vroeg wat voor werk ze daar moesten doen, antwoordde ik: geen, zij willen dienstweigeren; laat ze dat nu den ganschen dag doen. De Commandant heeft het niet altijd gemakkelijk gehad, maar hij heeft zich flink gehouden en de heeren soms streng aangepakt.

Uiteindelijk zwijgen de kanonnen in Europa op 11 november 1918. Ook na de oorlog blijft de Baan zijn socialistische en anti-militaristische idealen trouw. Maar vooral blijft hij zich in woord en daad inzetten voor een meer sociale samenleving, te beginnen in zijn eigen directe omgeving. Op 26 februari 1929 sterft hij aan de gevolgen van een longontsteking. Hij wordt in Oenkerk begraven, naast zijn geliefde dochtertje Annie. Een Hollander die, Fries geworden met de Friezen, “allinnich knibbelt foar God”¹⁷.

— © 2013 - Kees Bangma. De auteursrechten van bovenstaand artikel berusten bij de auteur. Voor gehele of gedeeltelijke overname is dan ook uitdrukkelijk voorafgaande schriftelijke toestemming vereist van de [auteur](#). Ook vragen en opmerkingen kunnen via dit emailadres aan de auteur worden voorgelegd.

¹ De tekst afkomstig uit Mattheus 26:52. Ds J.Sevenster, die samen met Ds De Baan terecht staat voor de rechtbank in Leeuwarden, gebruikt deze in zijn verdedigingsrede – zie noot 10

² Hierover Piet Hagen “politicus uit hartstocht – biografie van Pieter Jelles Troelstra”, de Arbeiderspers Amsterdam 2010 pagina 554 v.

³ Leeuwarder Courant 17 mei 1915.

⁴ Over het leven van Leendert de Baan zie M.H. Voorhans “Leendert de Baan, een christen-socialistisch predikant in de Trynwâlden (1915-1922) : profet als opgave en opdracht” 1999. De scriptie bevindt zich ondermeer in Tresoar, Leeuwarden.

⁵ “God en de Oorlog – een openluchttoespraak” L. de Baan, Drachten 1915.

-
- ⁶ Over L.A. Bähler zie www.historici.nl, waarvan ook deze foto afkomstig is. De correspondentie van De Baan aan Bähler bevindt zich in het archief van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam.
- ⁷ De advertentie verschijnt bijv. in *Opwaarts*, orgaan van den bond van Christen-socialisten, 4 juni 1915
- ⁸ Over het christen-socialisme van Bart de Ligt zie Herman Noordergraaf, “niet met de wapenen der Barbaren”, Ten Have/Baarn 1994. Na het overlijden van De Baan in 1929 schrijven geestverwanten de bundel “De Baan herdacht”, Huis ter Heide, 1929. Hierin schrijft Bart de Ligt met warme sympathie over De Baan: Toen ik in den zomer van 1915, wegens tegenoverstelling van den pinkstergeest en het woeden van het oorlogsbeest in de kerk te Eindhoven, voor verscheidene jaren uit de drie zuidelijke provincieën werd verbannen, en bijna alle collega's zich of afzijdig hielden of direct de zijde kozen van de overheid, stond De Baan onmiddellijk dapper naast mij.”
- ⁹ Zie circulaire minister van waterstaat Lely gericht tot de ondertekenaars van het manifest die in staatsdienst zijn. Nieuwsblad van het Noorden, 2 november 1915
- ¹⁰ “Pro Justitia – zes verdedigingsreden, gehouden voor de Rechtbank en het Gerechtshof te Leeuwarden op 12 januari en 2 maart 1916” door J. Sevenster, L. de Baan en J.F. Van Dobben.
- ¹¹ Zie over de Alerte van 31 maart 1916 Paul Moeyes, “Buiten schot – Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog”, Amsterdam 2001.
- ¹² Leeuwarder Courant 15 juni 1916.
- ¹³ Nieuwsblad van het Noorden, 21 juni 1916; Nieuwe Rotterdamsche Courant 20 juni 1916.
- ¹⁴ Over anti-militaristen en dienstweigeraars J. Giesen “Nieuwe geschiedenis – het anti-militarisme van de daad in Nederland”, de Tijdstroom Rotterdam z.j.
- ¹⁵ Jhr mr B.C. De Jonge, “Herinneringen” (uitgegeven door Dr. S.L. Van der Wal) Groningen, 1968.
- ¹⁶ Deze regeling werd getroffen bij ministeriële beschikking van 9 nov. 1917 en is opgenomen in *Legerorders* 1917, deel A, no.99. In deze regeling was o.m. bepaald, dat indien een dienstplichtige bij zijn gewetensbezwaren volhardde, nadat hij was gewezen op de verplichtingen, die op hem zouden rusten wanneer aan zijn gewetensbezwaren tegemoet gekomen mocht worden, de minister de zaak in handen stelde van een commissie van advies: ‘Is de Minister van Oorlog, de commissie van advies gehoord, van oordeel, dat er aanleiding is om aan de gewetensbezwaren tegemoet te komen, dan zal de dienstplichtige, wanneer plaats voor hem beschikbaar is, in de gelegenheid worden gesteld, om, ter vervanging van zijn verplichten dienst, eene vrijwillige verbintenis aan te gaan voor dienst, welke niet bepaaldelijk gericht is op strijd met de wapenen, bij welke verbintenis hij de verplichting op zich neemt een jaar langer onder de wapenen te blijven dan de werkelijke dienst duurt, waartoe hij zonder de verbintenis gehouden zou zijn.’
- ¹⁷ Vrij naar de schildering in de Statenzaal te Leeuwarden. De Friese edelman Gemme van Burmania weigert bij de eedsaflegging tegenover Fillips II te knielen onder het uitspreken van de woorden “Wy Friezen knibbelje allinne foar God.” (Vertaling: “Wij Friezen knielen alleen voor God”).